

Putevi oblikovanja javnog mnjenja, odnosno sredstava manipulacije su mnogostruki. Od štampe i masovnih medija uopšte, preko izdavačke delatnosti do školskih udžbenika i sistema vaspitanja, sredstva za stvaranje stereotipnog mišljenja o "drugima" u relativno kratkom roku mogu se pokazati delotvorna i proizvesti politički željeno mišljenje, a da njegovi nosioci uopšte nemaju svest da je to mišljenje novo. Naprotiv, najčešće veruju da je ono oduvek prisutno i kao takvo autentično.

I treće, motivi za nastanak nacionalnih stereotipa nikada nisu vanpolitičke prirode. Njih stvara određeni politički trenutak i sa promenom političkog okruženja, kada nestaju motivi, postepeno, mnogo sporije nego što su nastali, nestaju i stereotipi. Brzina njihovog nestajanja, ili bar slabljenja, u direktnoj je zavisnosti od toga da li postoji novi politički "neprijatelj" na kojeg se usmeravaju negativne emocije i koji okupira pažnju proizvođača, a uz njih i konzumenata stereotipa.

Iz napred navedenih razloga proističu i metodološki problemi u istraživanju stereotipa. Prvi bi se odnosio na odgovor na pitanje šta jeste nacionalni stereotip, a šta se ne može podvesti pod taj pojam; drugi, na određenje političkog trenutka koji uslovljava nastanak i nestanak stereotipa, tj. vremensko i prostorno lociranje predmeta istraživanja – i objekta i subjekta u izgradnji nacionalnih stereotipa; i treći, na metode utvrđivanja rasprostranjenosti određenih vrednosnih stavova koji su uslov njihovog određenja kao nacionalnih stereotipa.

Nacionalni stereotip, kao i svaki drugi, podrazumeva kvantitativnu zastupljenost određenog vrednosnog stava, njegovu rasprostranjenost i prepoznatljivost u konkretnom vremenskom i prostornom segmentu. U tom smislu, nije svaki pozitivni ili negativni stav po definiciji stereotip, ali svaki to može da postane. Dok su određeni stavovi o sopstvenoj ili drugim nacijama samo pojedinačne ocene, oni su samo potencijalni stereotipi, a da li će to i postati, zavisi od političkog trenutka koji će ili omogućiti njihovo širenje, prihvatanje i prepoznatljivost ili, naprotiv, koji im neće omogućiti razmah. U analizi stereotipa, koja je poslednjih godina dobila raširenu upotrebu, a u zavisnosti od potreba da se potvrde određene političke teze, pod pojam nacionalnog stereotipa se podvodi i ono što ga čini ali često i ono što ne može biti nacionalni stereotip. Tu je prisutna uzajamnost u načinu proizvodnje nacionalnih stereotipa i politički poželjne analize samih stereotipa. Kod proizvodnje stereotipa jedan od čestih mehanizama je prenošenje karakternih svojstava istaknutih pojedinaca iz određene nacije na čitavu naciju. Ili, još češće, uzimanje političkih ili ideoloških stavova i delanja jedne grupacije (npr. partije, socijalne grupe i sl.) i njihovo pripisivanje svim pripadnicima nacije. Sasvim sličan mehanizam se onda preuzima i u analizi stereotipa. Ocene koje se iznose za karakter ili ponašanje istaknute ličnosti prevode se na jezik nacionalnih stereotipa i prikazuju kao takve. Drugim rečima, kao što se ne može vršiti identifikacija: "Starčević mrzi Srbe – Hrvati mrze Srbe", ili: "Srpska birokratija je hegemonistička – Srbi su hegemonisti", tako se ne može ni npr. negativni opis političkih aktera proglasiti nacionalnim stereotipom. Nacionalni stereotip je samo generalizacija osobina, svojstava, pseudokaraktera, koji se eksplicitno ili implicitno pripisuju naciji kao celini, nikako njenim pojedinim pripadnicima, a potreba da se i takve pojedinačne ocene preuzimaju kao nacionalni stereotipi (bilo o "sebi" ili o "drugima") upravo navodi na zaključak o stereotipnom percipiranju i same nacije. Konkretno, emotivno primanje svake negativne (ili pozitivne) ocene istaknutih nacionalnih pojedinaca i njihovo svojatanje kao opštenacionalne ocene, upućuje na zaključak o percepciji nacije kao velike individue, a to je i izvor i posledica stereotipnog vrednovanja.

Napred pomenuta prepoznatljivost kao sastavni deo prirode stereotipa, najneposrednije je vezana za politički, tj. vremenski segment. Na primer, stereotipi "oni su uvek otimali tuđe" ili još češći "mrze Srbe i sve što je srpsko" sasvim su prepoznatljivi, ali objekt na koji se ovi stereotipi odnose, odnosno, odgovor na pitanje "ko", menja se u zavisnosti od neposrednog političkog trenutka. Kao što su se oni početkom veka odnosili na Bugare, 80-ih na Albance, 90-ih na Hrvate, danas se odnose na Amerikance. To upućuje na zaključak da nisu večiti i nepromenljivi nacionalni stereotipi, već da su konstanta stereotipi, a promenljiva su nacionalni objekti stereotipa. Zato analiza nacionalnih stereotipa podrazumeva jasno vremensko lociranje istraživanja i politički, odnosno istorijski kontekst u kojima oni nastaju ili slabe. Pri tom, potreban je poseban metod za istraživanje stereotipa u prošlosti. Za razliku od savremenih, kojima se bave uglavnom druge društvene nauke, istorija je najpozvanija da utvrđuje nacionalne stereotipe u proteklom veku, prvo zbog lociranja, vremenskog i prostornog, nacionalnih stereotipa i utvrđivanja relevantnih društveno-istorijskih okolnosti koje su bile okvir njihovog nastanka i proizvodnje, a drugo, zbog prirode samih stereotipa koji su, u istorijskoj perspektivi posmatrani, uglavnom i tumačeni kao "produkt" istorijskih okolnosti.

U ovom tekstu stereotipi su analizirani sa istorijsko-političkog aspekta. Zato je i redosled analize obrnut hronološkom, sa ciljem da se utvrdi gde je poreklo stereotipa eksponiranih u godinama raspada Jugoslavije, odnosno da se dâ pokušaj odgovora na neka fundamentalna pitanja kojima mogu da se objasne južnoslovenski nacionalizmi: koji su stereotipi o "drugima" bili novi, nastali iz "iskustva" postojeće generacije, koji su "usađeni" u skorije vreme, a koji su latentno bili prisutni bar jedan vek i prenosili se generacijama? Kakva je veza između neposrednog političkog interesa (proširenje teritorije, velika, moćna država...) i vaspitanjem stečenih predrasuda, tj. da li su predrasude bile zaista jake i realno prisutne ili su površno prihvatane samo kao objašnjenje, odnosno argumentacija političkih delanja, a da se u njih nije ni verovalo ni razmišljalo o njima? U kakvoj su vezi predrasude u odnosu na "druge" sa autostereotipima, i u kakvoj je vezi mišljenje o "sebi" kao o pozitivnom polu sa mišljenjem o "drugima" kao negativnom polu? Zato je u ovoj analizi manje zanimljiv pojam ratnog neprijatelja, mnogo više pojam "neprijatelja" uopšte, jer ako se apstrahuje neposredni ratni neprijatelji, dobija se konstantni "neprijatelj" sa mnogo dubljim značenjem. I kada su politički interesi oni koji ga diktiraju, on ima i funkciju potvrđivanja i određivanja sopstvenog identiteta.

U prethodnim vremenima identitet se češće tražio preko religije (hrišćani – muslimani), socijalnog položaja (raja – gospodari), jezika (domaći – stranci), nego preko nacije, pa su i stereotipi o "drugome" nastajali na adekvatnoj osnovi. Još je Dositej Obradović uočio snagu predrasuda prema drugim verama. Povodom svog boravka u Zagrebu u unijatskom